

викладач
кафедри німецької мови
і літератури з методикою
викладання
Криворізького державного
педагогічного університету

СЛОВОТВОРЧІ МОДЕЛІ КОМПОЗИТ, ЩО ВХОДЯТЬ ДО ЛСГ «ЛЮДИНА, ЧОЛОВІК» У ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ, СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ І НОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Слово «людина», як відмічає І. Розіна, – одне з центральних слів у мові. Воно зустрічається в різних контекстах і функціонує, головним чином, як суб'єкт. «Немає потреби доводити, що концепт «людина» є ключовим концептом будь-якої культури. Без аналізу його змісту неможливо здійснити опис культури: місце будь-якої реалії в системі культурних цінностей – незалежно від того, належить ця реалія рукотворному світу, – може бути визначено лише через ту роль, яку відіграє по відношенню до цієї реалії людина» [1, с. 52].

Людина – істота суспільна, наділена розумом і свідомістю, а також суб'єкт суспільно-історичної діяльності та культури. Вона з'явилася на землі внаслідок процесу еволюції – антропогенезу, деталі якого й досі вивчаються. Специфічними особливостями людини, які відрізняють її від інших живих істот (тварин), є спосіб пересування, високо розвинутий головний мозок, мислення і мова. Людина вивчає себе і навколишній світ, створює культуру і свою власну історію. Сутність людини, її походження і призначення, місце, яке вона займає у світі були і залишаються основними проблемами філософії, психології, соціології, релігії, науки і мистецтва.

Слова на позначення людини належать до найдавнішої і найуживанішої тематичної групи германської лексики індоевропейського походження, що «утворює найважливіші ділянки мовної картини світу у давніх германців» [2, с. 405]. Лексика цієї тематичної групи є об'єктом дослідження в роботах В.В. Левицького, В.Г. Таранця, в яких розглядаються походження й етимологія слів зазначеної групи.

У даній роботі на матеріалі лексико-семантичної групи «людина, чоловік», до якої належать іменники *man(n)*, *mennisgo(-co)*, *gomo*, *gomman/comman*, *fers*, *wer/wër*, *wiht*, розглядаються словотворчі моделі композит у давньоверхньонімецькій, середньоверхньонімецькій і сучасній німецькій мові. Словниковий склад мови перебуває у стані постійного розвитку, віддзеркалюючи зміни, які відбуваються у всіх сферах життя і діяльності людей. У процесі цього розвитку словотвір, тобто утворення нових слів на базі вже існуючих за допомогою спеціальної мовної техніки, має велике значення. Словотвір відноситься до структури мови, вивчення загального устрою мови невід'ємно пов'язано з вивченням законів словотвору, його способів і засобів. Знання цих законів і засобів відіграє велику роль також для практичного вивчення тієї чи іншої мови. Слід зазначити, що саме дослідження словотвору в діакронії дозволяє вивчити шляхи виникнення похідних слів у різні періоди розвитку мови та їх етимологічну словотворчу будову. Аналіз словотворчих моделей, які утворено з компонентами лексико-семантичної групи «людина, чоловік», дозволяє більш детально розкрити значення слів, що входять до цієї лексико-семантичної групи. Здійснюється також спроба проаналізувати співвідношення словотворчих моделей від давньоверхньонімецького до нововерхньонімецького періодів.

В роботах В.В. Левицького, О.І. Москальської детально розглянуті основні способи словотвору в германських мовах. Аналізуються види і способи словотвору різних частин мови – іменників, прикметників, займенників, дієслів, а також надаються значення й етимологія префіксів і суфіксів. У теоретичних курсах німецької мови (наприклад, в «Історії німецької мови» В.М. Жирмунського, в посібнику Л.Р. Зіндер і Т.В. Строевої-Сокольської) є невеликі розділи, присвячені цій темі. У німецькій філологічній літературі є низка розділів у наукових граматиках Я. Гріма, Г. Пауля, Л. Зюттерліна, В. Вільманса, Ф. Бляца, а також декілька спеціальних робіт, присвячених питанням словотвору німецької мови, які можуть бути використані для вивчення фактичного матеріалу. У роботі М.Д. Степанової «Словотвір сучасної німецької мови» здійснюється спроба представити якомога більш повне викладення способів і засобів словотвору німецької мови. Щодо історичних даних, то вони застосовуються лише в якості необхідних відомостей у зв'язку з тим чи іншим явищем і в якості підтвердження стійкості словотворчого устрою в цілому.

Дослідження лексико-семантичної групи «людина, чоловік» здійснювалося на матеріалі словників трьох періодів розвитку німецької мови – давньоверхньонімецької, середньоверхньонімецької і нововерхньонімецької. У результаті вилучення групи похідних кожної з досліджуваних лексичних одиниць, що належать до різних частин мови, вдалося виділити словотворчі моделі композит, що входять до досліджуваної лексико-семантичної групи в давньоверхньонімецькій, середньоверхньонімецькій і нововерхньонімецькій мові. Оскільки похідні представлені, переважним чином, іменниками і прикметниками, при словотворенні яких застосовувалась префіксація і суфіксація, то надається характеристика префіксів і суфіксів.

У результаті дослідження словникового матеріалу давньоверхньонімецької мови було виділено наступні словотворчі моделі для іменників:

1. S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці в якості другого компонента (основного слова): *reitman* «вершник», *trutmenniso* «друг», *brutigomo* «наречений», *bogwer* «коронована особа, баварець», *ubilwihit* «погана людина».
2. S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці в якості першого компонента (означального слова): *manohoubit* «слуга», *gommanbarn* «хлопчик», *ferahbluot* «кров серця – Herzblut».
3. - + S (префікс + іменник): *unmennisco* «не людина – Nichtmensch», *niowihitman* «нікчемна людина».
4. - + S + ^ (префікс + іменник + суфікс): *unmanaheit* «нелюдність, жорстокість – Unmenschlichkeit», *inwihtheit* «незначущість».
5. S + ^ (іменник + суфікс): *gommanlihī* «мужність», *gomaheit* «істота, особа», *gitwergelin* «карлиця», *wihtheit* «непотрібна річ».
6. V + S (дієслово + іменник): *koufmanahoubit* «слуга, раб, якого купили – Kaufknecht, gekaufter Sklave» [3; 4].

У середньовісній німецькій мові було виділено наступні словотворчі моделі:

1. S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці в якості другого компонента (основного слова): *dincman* «(судовий) засідател, який зобов'язаний прийти до суду».
2. S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці в якості першого компонента (означального слова): *mankraft* «сила чоловіка – Manneskraft», *menschenkind* «дитина людини», *wërwolf* «перевертень», *wichte-gelich* «усі (живі) істоти, тварини».
3. S + ^ (іменник + суфікс): *manheit* «мужність, мужня, хоробра істота, хоробрість», *menschunge* «антропогенез – Menschwerdung» [5].

У нововісній німецькій мові було виділено наступні словотворчі моделі:

1. S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці в якості другого компонента (основного слова): *der Dienstmann* «слуга».
2. S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці в якості першого компонента (означального слова): *der Männerchor* «чоловічий хор», *der Menschenaffe* «людиноподібна мавпа».
3. S + ^ (іменник + суфікс): *die Mannschaft* «команда», *die Menschlichkeit* «людність, гуманність».
4. S + S + S (іменник + іменник + іменник): *das Mensch-Maschine-Verhältnis* «взаємодія людини і машини».

Щодо словотворення прикметників, то тут вживались наступні суфікси:

1. **-lih**: *halbmanlih* «кастрований – entmannt», *gommanlih* «чоловічий; мужній», *gomalich* «чоловічий; мужній; сильний», *wihtelih* «кожна річ, кожна істота»; *mannlich* «чоловічий; мужній», *männlich* «чоловічий; мужній; гідний чоловіка», *menschlich* «людський; людський, гуманний».
2. **-ig**: *manslehtig* «вбивчий – mordernd», *manziitig*;
3. **-haft**: *ferahhaft* «живий – lebendig»; *manhaft* «чоловічий; мужній»; *mannhaft* «чоловічий; мужній».
4. **-bāri**: *manbare* «змушнїлий, дорослий; чоловічий, мужній, гідний чоловіка»; *mannbar* «змушнїлий, дорослий» [6; 7].

А також словотворча модель S + A (іменник + прикметник), досліджувана лексична одиниця в якості означального слова: *mannshoch* «високий на зріст, як чоловік», *menschenähnlich* «подібний людині», *wichte-gelich* «усі (живі) істоти, тварини».

Оскільки суфікси іменників і прикметників були продуктивними і розповсюджуваними афіксами, вважаємо за доцільне розглянути значення і еволюцію тих із них, які належать до словотворчих моделей лексико-семантичної групи «людина, чоловік».

- **heit** походить від самостійного слова двн. *heit* «особа, особистість, образ» (> свн. *heit* «властивість»). Іменник *heit* міг виступати в давньовісній німецькій мові і в чоловічому, і в жіночому роді. У сучасній німецькій мові - *heit* оформляє жіночий рід.

- **scaf(t)** утворився від самостійного слова двн. *scaf* «властивість, риса». За його допомогою утворювалися абстрактні іменники, що означали характер стосунків між людьми. У сучасній німецькій мові - *schaft* також оформляє жіночий рід.

- **ung** мав значення приналежності і тому використовувався для утворення імен, прізвиськ, назв династій тощо, а також назв конкретних предметів (зброї, напоїв тощо). У сучасній німецькій мові - *ung* є дуже продуктивним суфіксом і вживається для утворення абстрактних віддієслівних іменників.

- **in** застосовувався для утворення іменників жіночого роду. Сучасний суфікс - *in* вживається для утворення похідних іменників жіночого роду від відповідних чоловічого.

- **lih** походить від іменника зі значенням «тіло» (двн. *lih*). Спочатку сполучення з другим компонентом *- *lik* означали «подібний > такий же > – подібний». Пізніше - *lic* перетворився в суфікс прикметників і прислівників - *ly*. У сучасній німецькій мові цей суфікс використовується для утворення численних прикметників з абстрактним значенням.

- **ig** мав значення властивості і якості. За допомогою цього суфікса утворювалися прикметники від іменників.

- **haft** за своєю формою є дієприкметником від дієслова *habjan «піднімати, нести».

- **bāri** утворений від дієслова *beran «нести» і означає «несений, - носний» [2, с. 372–388; 8, с. 129–134].

Словотворчі моделі іменників і прикметників, а також кількісний показник для кожної моделі окремо надаються в таблицях.

Таблиця 1

Словотворчі моделі іменників

Періоди		Моделі/ Лексичні одиниці	S + S (іменник + іменник), досліджувані лексичні одиниці в якості другого компонента (основного слова)	S + S (іменник + імен- ник), досліджувані лексичні одиниці в якості першого компонента (означального слова)	- + S	- + S + ^	S + ^	V + S	S + S + S	Загальна кількість	
Давньовірхньоні- мецький	Кількість слів	man	56	5	---	2	---	1	---	64	
		mennisgo	1	---	2	---	---	---	1	4	
		gomman	---	3	---	---	1	---	---	4	
		gomo	4	---	---	---	---	---	---	4	
		wer	2	---	---	---	---	---	---	2	
		wicht	2	---	---	1	1	1	---	---	5
		firahia	---	1	---	---	---	---	---	---	1
Середньо- вірхньонімецький	Кількість слів	man	96	12	---	---	3	---	---	111	
		mennisgo	---	5	---	---	3	---	---	8	
		gomman	---	---	---	---	---	---	---	---	
		gomo	---	---	---	---	1	---	---	1	
		wer	---	3	---	---	1	---	---	4	
		wicht	---	1	---	---	---	---	---	---	1
		firahia	---	---	---	---	---	---	---	---	---
Нововірхньо- німецький	Кількість слів	man	180	21	---	---	5	---	---	206	
		mennisgo	---	9	---	---	2	---	---	11	
		gomman	---	---	---	---	---	---	---	---	
		gomo	---	---	---	---	---	---	---	---	
		wer	---	---	---	---	---	---	---	---	
		wicht	---	---	---	---	---	---	---	---	
		firahia	---	---	---	---	---	---	---	---	

Таблиця 2

Словотворчі моделі прикметників

Періоди		Суфікси Моделі/ Лексичні одиниці	-lih	-ig	-haft	-bāri	S + A (іменник + прикметник), до- сліджувані лексичні одиниці в якості першого компонента (означального слова)	Загальна кількість
Давньовірхньоні- мецький	Кількість слів	man	1	2	---	---	---	3
		mennisgo	---	---	---	---	---	---
		gomman	1	---	---	---	---	1
		gomo	2	---	---	---	---	2
		wer	---	---	---	---	---	---
		wicht	1	---	---	---	---	1
		firahia	---	---	1	---	---	1
Середньовірхньоні- мецький	Кількість слів	man	2	1	1	1	---	5
		mennisgo	1	---	---	---	---	1
		gomman	---	---	---	---	---	---
		gomo	---	---	---	---	---	---
		wer	---	---	---	---	---	---
		wicht	---	---	---	---	1	1
		firahia	---	---	---	---	---	---
Нововірхньонімецький	Кількість слів	man	1	---	1	1	1	4
		mennisgo	1	---	---	---	9	10
		gomman	---	---	---	---	---	---
		gomo	---	---	---	---	---	---
		wer	---	---	---	---	---	---
		wicht	---	---	---	---	---	---
		firahia	---	---	---	---	---	---

Аналіз словотворчих моделей, наведених у таблицях, свідчить, що основними видами утворення нових слів у німецькій мові є словоскладання і словотвір, які базуються на двох граматичних способах – складенні й афіксації. Афікси представлені префіксами і суфіксами. Іменники утворюють нові лексеми за допомогою префіксів і суфіксів, а в утворенні прикметників більшу участь беруть суфікси.

Префікси і суфікси походять, як правило, від форм, що функціонували як самостійні слова – іменники, прийменники або прислівники. Увійшовши до складу іншого слова, вони зберегли своє первинне значення, і воно не змінилося протягом розвитку німецької мови.

У системі іменника великого поширення набуло словоскладання. Це пояснюється цілим рядом причин: морфологічними (наявність відносно невеликої кількості афіксів), лексичними (порівняно невелика кількість відносних прикметників) і синтаксичними (наявність синтаксичних конструкцій, які сприяють їхнім змінам і перетворенню у складне слово).

Література:

1. Розина Р.И. Человек и личность в языке / Р.И. Розина // Логический анализ языка : Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – 203 с.
2. Левицький В.В. Основи германістики / В.В. Левицький. – Вінниця : Нова Книга, 2006. – 527 с.
3. Köbler Gerhard. Taschenwörterbuch des althochdeutschen Sprachschatzes / Gerhard Köbler. – München-Wien-Zürich, 1994. – S. 399.
4. Schützeichel Rudolf. Althochdeutsches Wörterbuch / Rudolf Schützeichel / [3. Aufl.]. – Tübingen, 1981. – S. 309.
5. Lexer Matthias. Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch / Matthias Lexer / [34. Aufl.]. – Leipzig, 1974. – S. 343.
6. Москальская О.М. Большой немецко-русский словарь: в 2 т. / О.М. Москальская. – М., 2003. Т.1. – 860 с., Т.2. – 656 с.
7. Langenscheidts Großwörterbuch. – Berlin, 1997. Band 1. – S. 1076, Band 2. – S. 1177.
8. Lewizkij V., Pohl Heinz-Dieter. Geschichte der deutschen Sprache / Lewizkij Viktor. – Winnyzja: Nowa Knyha, 2010. – S. 254.

Анотація

Н. ЛІТВИНОВА. СЛОВОТВОРЧІ МОДЕЛІ КОМПОЗИТ, ЩО ВХОДЯТЬ ДО ЛСГ «ЛЮДИНА, ЧОЛОВІК» У ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ, СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ І НОВОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

У статті аналізуються словотворчі моделі композит, що входять до лексико-семантичної групи «людина, чоловік» у різні періоди розвитку німецької мови. Аналіз охоплює такі частини мови, як іменники і прикметники. Вказується на наявність певних словотворчих моделей, суфіксів, префіксів, що вживались у кожному із періодів і які не зазнали суттєвих змін на подальших етапах розвитку німецької мови.

Ключові слова: словотворча модель, префікс, суфікс, лексико-семантична група.

Аннотация

Н. ЛИТВИНОВА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ МОДЕЛИ КОМПОЗИТ, КОТОРЫЕ ВХОДЯТ В ЛСГ «ЧЕЛОВЕК, МУЖЧИНА» В ДРЕВНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ, СРЕДНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ И НОВОВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

В статье анализируются словообразовательные модели композит, которые входят в ЛСГ «человек, мужчина» в разные периоды развития немецкого языка. Анализ охватывает такие части речи, как существительные и прилагательные. Указывается на наличие определённых словообразовательных моделей, суффиксов, префиксов, которые употреблялись в каждом периоде и которые не подверглись существенным изменениям на дальнейших этапах развития немецкого языка.

Ключевые слова: словообразовательная модель, префикс, суффикс, лексико-семантическая группа.

Summary

N. LITVINOVA. THE WORD-BUILDING PATTERNS OF COMPOSITE WORDS THAT COME INTO THE LEXICAL-SEMANTIC GROUP “MAN” IN HIGH OLD GERMAN, HIGH MIDDLE GERMAN AND HIGH NEW GERMAN LANGUAGE

In the article there have been analyzed the word-building patterns of the composite words, that come into the lexical-semantic group “man” in the different periods of the development of the German language. The analysis involves such parts of speech as nouns and adjectives. It is pointed out the availability of the certain word-building patterns, suffixes and prefixes which were used in each period and which weren't subjected to the essential changes in the next stages of the German language development.

Key words: word-building pattern, prefix, suffix, lexical-semantic group.